

A halhatatlanok is meghaltak egyszer

Zeneszerzők betegségei (3. rész)

A zsenikről az ember általában alkotásaikra asszociál, és nem a mindennapjaik, különösen nem az egészségi állapotuk jut eszébe. Pedig életüket a mindennapi tevékenységük, és sokszor a betegséggel vívott harcuk is jellemezte. „Az alkotás önfelszámoló folyamat. Minden készülő műbe az egészség egy hányada épül be. A zeneszerzők a legfalánkabb múzsát szolgálják.” (Baranyi Ferenc)

Ez a sorozat a zeneszerzőket mint pácienseket állítja az olvasó elé. A köztudat sztereotípiáin túl (Beethoven süket, Schubert vérbajos, Bach vak) bemutatom az újabb, orvosi–zenetörténelmi együttműködés alapján lényegesen árnyaltabb, részletesebb, sokszor meglepő ismereteket. Azt a képet, ami mozaikokból (boncleletek, levelek, naplók, hírlapi hírek, számlák, receptek, stb.) áll össze az orvostudomány jelenlegi tudásának és eszköztárának segítségével. Sor kerül a legnagyobbak (Bach, Beethoven, Mozart, Schumann, Schubert, Mahler és Bartók) mellett kevésbé ismert, de orvosi–orvostörténelmi szempontból érdekes mesterekre is. A sorozatban elsősorban a betegségekről és nem a zeneművek méltatásáról lesz szó. A téma feldolgozása során azonban az egyik legmegrendítőbb élmény volt szembesülni azzal, hogy a zeneirodalom legszebb műveinek sorát süketen, vakon, levegőért kapkodva vagy belső démonaikkal küzdve alkották meg zseniális szerzőik.

Bartók Béla

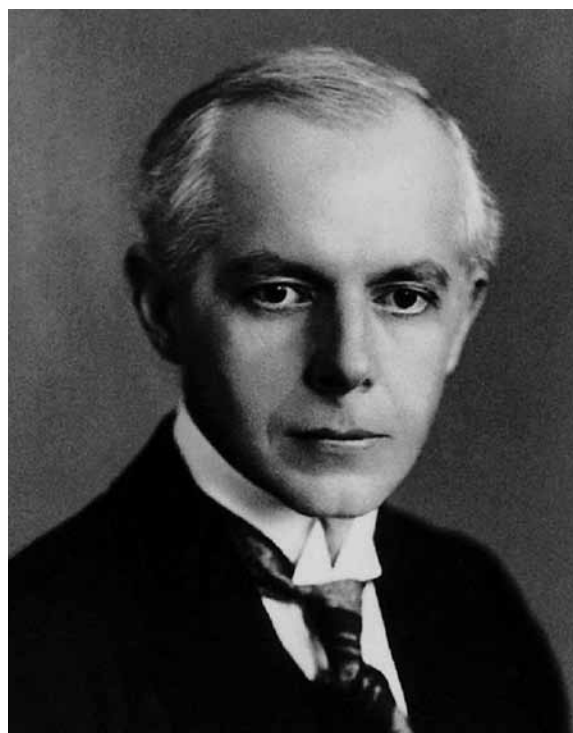
Bartók Béla (1881–1945) egyike a zeneirodalom legnagyobbjainak. Muzsikájában megjelennek a Kárpát-medence és a Balkán népzenei hagyományai, ötvözve a kor avantgárd zenei gyakorlatával. Zongoraművészként is kora legkiválóbbjai közé tartozott, ám zenetudósként, pedagógusként és néprajzkutatóként is jelentős életművet hagyott az utókorra. Életrajzára és zenéjére vonatkozóan szinte áttekinthetetlen forrásanyag áll rendelkezésre. Ebben az írásban ezekből csak azokat említem, amik orvosi vonatkozásokkal kapcsolatosak.

Bartók tüdőbetegségei

Tuberkulózis

18 éves volt (1899), akkor nyert felvételt a Zeneakadémiára, amikor sietve haza kellett utaznia, mert köhögés, vérköpés, állandó láz és fulladás gyötörte. Gyógyüdülésre küldték, Karintiában feküdt szanatóriumban, ahol fekvőkúrákon és roboráló kezelésem vett részt. Ősszel elkezdte ugyan a főiskolát, de betegsége visszatért, állandóan hőemelkedései voltak. Orvosai tuberkulotikus mellhártyagyulladást állapítottak meg, a család a legrosszabbra volt felkészülve, de

konzíliumot kértek Pávai Vajna Gábor pozsonyi orvostól (Korányi Frigyes korábbi tanársegédjétől). Ő nem értett egyet az előző, fiatalabb – és a tüdővész prognózisának megítélésében tapasztalatlanabb – kollégája korai halált jósoló véleményével. A következőket írta: „Bartók úr... betegsége gyógyítható... sok oly kedvező körülmény... van jelen, amelyek a gyógyulást biztos kilátásba helyezik, különösen pedig akkor, ha Bartók úr a téli időre legalább is 4–5 hónapi időtartamra a déli vidék valamely klimatikus helyét fogja felkeresni...”. (1900. szeptember 23). 1900 novemberétől 1901 áprilisáig a tiroli Meránban (ma Merano, Olaszország) kúrálták. Orvosai nagyon határozottan javasolták a zongoraművészi karrier feladását. Ezt a tervét azonban az orvosi tanácsok ellenére is fenntartotta. (Később évtizedekig hangversenyezett Európában és Amerikában.) Gyorsabb felépülése érdekében újra osztrák üdülőhelyeken töltött hónapokat, és amikor 1901-ben visszatért Budapestre, egészségesnek érezte magát. A tbc-től való rettegés egész életében kísértette, amire okot adott másikkal, ugyanakkor sok köhögéssel járó tüdőbetegsége.

Ziegler Márta és Bartók Béla 1909-ben

COPD

Nagyon sok jószándékú zenetörténész és zenetudós nyilvánított (legtöbbször egymástól átvett) véleményt Bartók légúti betegségéről, elkövetve azt a – ma sem ritka – hibát, hogy ezeket a tüneteket legjobb esetben „alkati fogékonyságnak, tüdőgyulladásra való hajlamnak” tartják, de nem veszik észre, hogy itt egy krónikus betegség fellángolásairól, jobb-rosszabb periódusairól van szó. „Bartókot valamennyi körútján végig kísérték tüdőgyulladások, influenzák, hurutok” olvashatjuk.

Bartók obstruktív légúti betegségének kálváriája egy ötéves korában jelentkező súlyos tüdőgyulladással kezdődött, amitől kezdve a „bronchiokatarrhusok” ismétlődtek. Szülei a széltől is óvták, nagyon sok időt töltött betegágyban, nem játszhatott a többi gyerekekkel, féltették a fizikai megerőltetéstől, játéktól. (Ifjú orvos koromban tanúja voltam nagy tudású gyermektüdőgyógyászok késhegyig menő vitáinak: Kezdődhet-e gyermekkorban a krónikus bronchitis?) A fiatal Bartók tuberkulózisa színezte ezt a folyamatot, azonban a tbc gyógyulását egyáltalán nem követte az

egyéb légúti tünetek csillapodása. Fiatal felnőtt korától erős dohányos volt, egyik cigarettát szívta a másik után. A nagyon részletesen és gondosan feltárt és közölt levelezéséből, valamint a kortársak visszaemlékezéséből egy progrediáló, COPD-nek megfelelő obstruktív kórkép rajzolódik ki. Erre utal soványsága is: élete utolsó két évtizedében 40 kilót nyomott.

Bartók pszichéje

Bartók különleges egyénisége a hivatásos és amatőr lélekbúvárok kedvelt terepe. Aki ezen a terepen ismeretlen, annak kiigazodni is nehéz a sok, néha egymásnak ellentmondó vélekedés között, állást foglalni pedig lehetetlen. Számomra egyetlen elfogadható módszer lehet a különböző vélemények kommentár nélküli ismertetése.

Bartók autista volt (?)

„Az autizmus olyan fejlődési zavar, amelyben a gyermekeknél nem alakulnak ki a rendes szociális kapcsolatok, felnőtt korukban megszállottan és szertartásosan viselkednek és bár az intelligenciájuk általában átlag alatti, vannak köztük zsenik is” „Az autista gyerek nem alakít ki közeli személyes kapcsolatot, nem szereti, ha ölelgetik, később kezd el beszélni”. Bartók két éves koráig nem beszélt, nagyon visszahúzódó, tartózkodó volt, édesanyja szerint elbújt az olyan emberek előtt, akik babusgatni „nyalni-falni” akarták. Nem szerette a gyermekjátékokat. Négyéves korára viszont már 40 dalt tudott. 6-7 éves korában nyilvánvaló lett abszolút hallása.

Későbbi életét is a zárkózottság jellemezte, nagyon ritkán és kevés ember számára nyílt meg, elterjedt róla, hogy az udvariatlanság, a barátságtalanság és összeférhetlenség jellemzik viselkedését. Még azokkal az emberekkel is tartózkodó volt, akik segíthették volna pályafutását. Sokszor előtérbe került a magányosság érzése. Huszonnégy éves korában írta leveleiben édesanyjának: „Én, dacára, hogy 20 kubai, dél- és éjszak-amerikai, holland, spanyol, angol emberrel ebédelek, dacára hogy németekkel és törökökkel kirándulok – elhagyatott vagyok! Hiába gondoskodik rólam Bécsben Dietl, Mandl, hiába vannak Budapesten Thomán, Gruberné barátaim, egyszerre csak azon veszem észre magam, hogy teljesen egyedül vagyok!”

**Tüdőszanatórium
Meranóban**

1906-ban a Zeneakadémia tanára lesz. Tanárként a tanítványaival szemben rendkívül, szinte a fanatizmusba hajlóan szigorú volt. Magatartását gondolkodásának és szándékainak befolyásolhatatlan öntörvényűségével, zártságával is jellemzik. E magatartás jellemzésére az autizmus mellett találtam még más magyarázatokat is. Egyik szakvélemény szerint elhatárolódó viselkedését paranoid szorongásai magyarázhatják. Mások „traumatikus élményvilágának szkizoid elzárkózásaként” értékelik ezt az attitűdöt.

Egyéb pszichés vonatkozások

Anya-fiú viszony

A pszichológiai elemzések szerint anyjával ambivalens kapcsolatot ápolt. Egyrészt nemcsak egzisztenciálisan, de lelkileg is nagymértékben függött anyjától (apját 7 éves korában veszítette el), másrészt „túlféltésként” élte meg az anyai gondoskodást. Egy 19 éves kori levelében írja: „Nagyon kérlek, hogy ne foglalkozz velem nagyon sokat; mert az nagyon káros, ha valaki egy más valakivel, akárki légyen az, nagyon sokat foglalkozik (tapasztalásból tudom), azután ne olvass a sorok közt, mert ott úgysem látsz semmit. Nem tudom, mért gondolod, hogy rossz hangulatba vagyok...”. Írnak az elemzők az anyával kapcsolatban megnyilvánuló érzelmi elhárításról is. “Kedves Mama, mindenekelőtt megemlékszem születés napodról; kívánságokról fölösleges írni, mert hisz mi úgy is tudjuk nagyon jól hogy mit kívánunk egymásnak”. Virág Teréz pszichológus szerint viszont a zeneszerző egyedül anyjával ápolt különleges, bensőséges kapcsolatot. Ezt a Cantata Profana című műről írott tanulmányában fejti ki. Erős kötődését jelzi

az is, hogy csak azután emigrált, miután édesanyja meghalt, jöllehet az emigráció gondolatával már korábban is foglalkozott. „Az emigráció, ebben az összefüggésben, a szeparációs trauma ágálásaként, aktívba fordításaként fogható fel” írja a szakértő.

Vonzódása a hozzá képest túlságosan fiatal lányokhoz

Első hegedűversenyét a 17 éves Geyer Stefi hegedűművésznek ajánlotta, aki azonban nem viszonzta az ekkor már 27 éves Bartók érzelmeit. Második nagy szerelme sem volt sokkal idősebb: 1909-ben 16 éves tanítványát, Ziegler Mártát vette feleségül (1910-ben megszületett ifj. Bartók Béla), akitől 14 év után, 1923-ban vált el, hogy újból egy 20 esztendő fiatal lánnyal, Pásztor Dittával (1903–1982) kössön házasságot. (Egy zenetudós maliciózus megjegyzése: „Egyéb, ifjú tanítványaihoz fűződő kapcsolatairól csupán nem teljesen megbízható információk állnak rendelkezésre.”) Másutt azt írják, hogy az „örökké megújulni képes, ifjonti alkotótehetségével”, illetve „a gyermeki, olykor egyenest infantilis lényével” állt e hajlama kapcsolatban.

Depressziója

Életének korábbi szakaszában is voltak olyan periódusok, amiket a szakértők depressziós fázisoknak minősítenek. Az alapvető személyiségi jegyek mellett ezek kiváltói azok az események is lehettek, amiket zenéjével kapcsolatban megélt: a szakma nagyobbik része érthetetlennek, zavarosnak, előadhatatlannak minősítette műveit, operáját, balettjeit először elutasították, stb. Amerikai éveiben ezek a periódusok gyakoribbak voltak, amihez nagyon sanyarú életkörülményei, illetve betegsége szolgálnak magyarázatul.

Bartók leukémiája

A Bartók halálához vezető, akkor gyógyíthatatlan betegség a krónikus mieloid leukémia volt. Az életrajzírók és Bartók levelei elég részletesen írnak arról, hogy a betegség nála is banális, nem a kórra jellemző tünetekkel kezdődött. Ismétlődő lázas időszakok, fáradtság, a korábbi hasi panaszok felerősödése jelezték, hogy valami nincs rendben. Ízületi fájdalmai miatt már koncertezni sem tudott. Ebben az időben a Columbia

Egyetemen dolgozott (ahol 1940-ben díszdoktori címet is kapott), csekély ösztöndíj fejében az egyetem szerb-horvát népdalgyűjteményét rendezte. A munkát egyre kevésbé tudta ellátni, a fáradtság olyan fokú volt, hogy nem tudott bejárni az egyetemre. Félbe kellett hagyni a Harvard University-n tartott előadásait is. A betegséget viszonylag korán (1942) és pontosan diagnosztizálták, de az akkori szokásnak megfelelően a beteggel nem közölték a kórismét, tuberkulózissal, vérszegénységgel áltatták. Vérátömlesztéseket és röntgen besugárzásokat kapott. A kórházi kezelés költségeit, mivel nem tudta volna megfizetni, az Amerikai Zeneszerzők és Zeneműkiadók Társasága (ASCAP), illetve néhány magyar származású orvos állta.

1943 februárjában a betegség kritikussá vált (átmenetileg felgyorsult fázisba került), kórházban ápolták. Ennek az évnek a nyári hónapjaiban ismét javulni kezdett, állapota rendeződni látszott. Ebben az időben kereste fel Serge Koussevitzky, a Bostoni Szimfonikusok vezető karnagya, és felesége emlékére zenekari mű megírására kérte fel. A nyarat üdülőhelyeken (Saranac Lake, NY és Asheville, NC) töltötte, ahol jelentős javulás következett be. Alkotóereje visszatért, barátjának, Szigeti József hegedűművésznek lelkes levelet írt: „Jelenleg teljesen egészségesnek érzem magam, nincs lázam, az erőm is visszatért, gyönyörű sétákat teszek a környező erdőkben”. Az 55 nap alatt született alkotás (az életmű egyik legnagyobb és legnépszerűbb darabja), a zenekari Concerto hivatalos bemutatója 1944. január 10-én volt New Yorkban, a Carnegie Hallban, óriási sikerrel.

1944-ben készült el Yehudi Menuhin felkérésére a hegedűre írt Szólószonáta, utolsó befejezett műve, „a 20. század legjelentősebb szóló vonós hangszerre írt kompozíciója” (lásd a Függelékben). Menuhin azokban az években már rendszeresen játszotta Bartók hegedű-zongora szonátáit, otthon volt a bartóki zenei nyelvben.

Betegsége rohamosan súlyosbodott, de töretlenül dolgozott. Dr. Holló Gyula, korábbi kezelőorvosa emlékezésében olvasható: *„Egész orvosi tapasztalatom alatt sohasem láttam senkit, akít a betegsége olyan kevésbé tört meg, vagy akár csak foglalkoztatott, mint Bartókot. Az orvostudományban nem nagyon bízott, a vizsgálatokat nem szerette, a kezelést immel-ámmal fogadta, de nem zúgolódott, sőt nem is nagyon érdeklődött állapota iránt.”*

1945 márciusában tüdőgyulladás döntötte ágyának, de ebből kilábal. Állapota nem rendeződött annyira, hogy a Menuhinnal tervezett kaliforniai turnéra sor kerülhessen. Az utazás helyett felesége kíséretében a Saranac Lake-i, majd az Asheville-i szanatóriumba kellett vonulnia. Itt írta utolsó művét, a 3. zongoraversenyt, amit már nem tudott befejezni, a mű utolsó 17 ütemét a vázlatok alap-

Pásztor Ditta és Bartók Béla 1939-ben

ján Serly Tibor hangszerelte. Nagyon javaslom meghallgatni a zongoraverseny 2. tételét. Ez még azok számára is élmény lehet, akiktől egyelőre idegen Bartók zenei világa (lásd a Függelékben). A tétel Adagio religioso felirata nyilvánvalóan Beethoven a-moll vonósnégyesének (op. 132) „Heiliger Dankgesang” tételére utal (a „Halhatatlanok...” sorozat 2. részében, az Amega 2015. februári számában található erről többet az olvasó). Rendkívül bensőséges, személyes, búcsúzó zene ez. A trió-szakasz egyike Bartók csodálatos éjszaka-zenéinek (4:30-tól 6:15-ig), azokat a madárhangokat szötte bele, amiket valószínűleg a mű megírása közben a szanatóriumban hallott.

Befejezetlenül maradt művét, a Brácsaversenyt 1945. július-augusztusában írta, a halállal küszködve. Csak vázlatokban készült el, többen próbálták rekonstruálni, leginkább a Serly Tibor féle változatot szokták előadni. Hatvannégy évesen, 1945. szeptember 26-án hunyt el. ■

Dr. Berta Gyula

Függelék

Bartók: Szólószonáta hegedűre (Viktoria Mullova)
<https://www.youtube.com/watch?v=HnAkfSnQ2sU>

3. zongoraverseny 2. tétel (Anda Géza) – számomra etalon ez az előadás
<https://www.youtube.com/watch?v=h9-JbWVZ7Ho>

3. zongoraverseny 2. tétel (Martha Argerich) – technikailag jobb (a 2. tétel 8:06-tól 18:42-ig tart, a madárdalok közjáték 12:50-től 14:30-ig)
https://www.youtube.com/watch?v=elaY_d3uG6A

Források

Magyar László András: Bartók és betegségei
Medical Online 2007. július 1.

Bónis Ferenc: Bartók Béla élete: dramma per musica
www.forrasfolyoirat.hu/0603/bonis.pdf

Horgász Csaba: Bartók Béla személyiségéről és művészi világképéről.
<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/95/12/04horgas.htm>

Czeizel Endre: Bartók Béla patographiája családfája tükrében
Orvosi Hetilap 1995. 30. szám